

Szemesi Sándor[1]: Hugo Grotius újraolvasva, avagy a „Nemzetközi jog atyja” gondolatai a XXI. század elejének nemzetközi jogában

Debreceni Jogi Műhely, 2004. évi (I. évfolyam) 1. szám, (2004. december)

Bevezető gondolatok

Több elmélet is létezik arra nézvést, hogy mikortól is beszélhetünk nemzetközi jogról[2], mely elméletek egyike szerint Hugo Grotius (1583-1645) németalföldi jogász munkásságától kezdve létezik a nemzetközi jog, hiszen ő volt az első, aki igazán tudományos igénnyel művelte ezen jogi diszciplínát. Jelentőségét jól mutatja, hogy fő művének, a Háború és béke jogának hármaskönyvének (De iure belli ac pacis libri tres, 1625.) magyarázata 1661-ben Heidelbergben Samuel Pufendorf külön katedrát állított fel, „Hugo Grotius nagy művének magyarázata” címmel.[3] Talán ennek is köszönhető, hogy az utókor számára összefonódott Hugo Grotius könyve és a nemzetközi jog, és Grotius vált „a nemzetközi jog atyjává”. Jelen tanulmányunkban azt kívánjuk bemutatni, melyek is „a nemzetközi jog atyjának” nemzetközi jogi szempontból legfontosabb gondolatai, és azok mennyire is időszerűek közel 400 év távlatából a XXI. század elejének nemzetközi jogában.

Grotius saját összegzése szerint az első könyvben a jog eredetéről szóló bevezetés után azt az általános kérdést kívánta megvizsgálni, hogy van-e egyáltalán igazságos háború, majd a nemzetközi háború és a magánháború megkülönböztetése céljából kifejtette a szuverenitás fogalmát, végezetül pedig szólt az alattvalóknak a felsőbbbséggel szemben fennálló kötelességeiről. A második könyv tárgya mindazon okoknak kifejtése, amelyekből a háború keletkezik, míg a harmadik könyv elsősorban azzal foglalkozik, hogy mi megengedett a háborúban.[4]

Mielőtt Grotius művének nemzetközi jogi szempontból alaposabb elemzésébe fognánk, szükségesnek tartjuk a későbbi hivatkozások jobb megértése kedvéért bemutatni, hogyan is tagolta Grotius magát a jogot. Grotius a jogot természetjogra és tételes jogra osztotta fel. A természetjog „az ész parancsa, amely megmutatja, hogy valamely cselekvésben erkölcsi helytelenség vagy erkölcsi szükségesség rejlik, és ennek következtében Isten, a természet teremtője, az ilyen cselekvést tiltja vagy előírja.”[5] A tételes jogot ius voluntariumnak nevezte el, mely elnevezés arra utal, hogy itt az akarattól függő, nem pedig eleve meghatározott jogról van szó. Ez a tételes jog három csoportra osztható: belső állami jogra, a belső jognál szűkebb jogra (értve ez alatt az atyának a gyermekhez, az úrnak a szolgálhoz intézett parancsát) és a belső jognál tágabb jogra – értve ez alatt a nemzetközi jogot, mely „valamennyi vagy sok nemzet akaratóból nyerte kötelező erejét.”[6] A nemzetközi jog tartalmának bizonyításához a huzamos gyakorlat és a szakemberek tanúsága használható fel, hiszen ez a jog „az idő és a gyakorlat teremtménye.”[7]

A háború fogalmának tisztázása

Kiindulópontként Grotius meg kívánta határozni a háború fogalmát: megítélése szerint a háború nem a cselekvést, hanem az egymás ellen erőszak alkalmazásával harcolók állapotát jelenti. A háborút nem tekinthetjük teljes mértékben jogellenesnek, hiszen a természeti alapösztönök között nincs olyan, amely ellentétes a háborúval, sőt inkább valamennyi kedvez is annak, hiszen „a háború célja az életnek és a test tagjainak megóvása, valamint az élet szempontjából hasznos dolgok megtartása vagy megszerzése, ez pedig nagyon is összhangban van a szóban forgó természeti alapösztönökkel.”[8] Álláspontja szerint a természetjog, sőt a nemzetközi jog sem ítéli el általában a háborúkat. A nemzetközi jog jelentősége Grotius megközelítése szerint nem abban áll, hogy a nemzetközi jog vezette be a háborúkat, hanem sokkal inkább abban, hogy a nemzetközi jog vezette be a hadviselés meghatározott alakszerűségeit. Megjegyezzük, hogy a XX. században fokozatosan eljutott a nemzetközi jog

arra az álláspontra, hogy a *ius ad bellum* immáron nem része az állami szuverenitásnak[9], és a háború szabályait is nemzetközi egyezmények szabályozzák – példaként említjük ez utóbbira az 1899-es és 1907-es hágai békekonferenciákon elfogadott egyezményeket[10].

Grotius különbséget tesz közháború, magánháború és vegyes háború között. Közháború (*bellum publicum*) a joghatósággal rendelkező személy által indított háború, míg a magánháborút joghatósággal nem bíró személy folytatja[11]. A vegyes háború pedig az egyik oldalról közháború, míg a másik oldalról magánháború. Megjegyezzük, hogy ennek a felosztásnak ebben a formában napjainkban már nincs jelentősége, hiszen a magánháború teljes mértékben kívül esik a nemzetközi jog tárgykörén, és a grotiusi értelemben használt *bellum publicum* is sokkal szélesebben értelmezendő, mint a mai nemzetközi jogi értelemben vett háború.

Grotius a közháborúkat is tovább osztályozza, és különbséget tesz szabályszerű és kevésbé szabályszerű háború között is. Ahhoz, hogy egy háború nemzetközi jogi értelemben szabályszerű legyen, két egyidejűleg teljesülő feltétel szükséges: „először, hogy mindkét oldalon attól induljon ki, aki az államon belül a legfőbb hatalommal rendelkezik; továbbá, hogy bizonyos formákat megtartsanak”. [12]

Nézzük meg először is, mit ért Grotius az első feltételen. Eszerint „azt a hatalmat nevezik legfőbbnek, amelynek cselekedetei nincsenek más jogának úgy alárendelve, hogy más emberi akarat döntése azokat hatálytalaníthassa.” [13] Megjegyezzük, hogy ez a megközelítés a kor jogfilozófusai közül leginkább John Austin munkásságával vethető össze, aki úgy határozta meg a szuverént, mint akinek a parancsainak az alávetettek többsége szokásosan engedelmeskedik, azonban a szuverén szokásosan nem engedelmeskedik hasonló fölérendeltnek. [14] Álláspontunk szerint ez a feltétel ma már nem állja meg a helyét, hiszen mai körülményeink között megítélésünk szerint elképzelhetetlen, hogy egy fegyveres támadás az úgymond legfőbb állami hatalom tudta vagy legalább hallgatólagos beleegyezése nélkül történjék. Arra nézvést pedig, hogy mely esetekben tudható be egy magatartás az államnak, a Nemzetközi Jogi Bizottság 2001-es államfelelősségi tervezete nyújt számunkra eligazítást. [15] Ugyanakkor azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az Amerikai Egyesült Államokat ért 2001. szeptember 11-i terrortámadás alapjaiban rengette meg a vesztfáliai békeszerződésekkel megszilárdított nemzetközi jogi világrendet, közte többek között azzal a dogmával, hogy háborúban csak államok állhatnak egymással. [16]

A háború okainak, valamint a területváltozás jogcímeinek tisztázása

A háborúk okai is fontosak Grotius szerint, aki három jogos okot különböztet meg: a védekezést, a tulajdon visszaszerzését és a büntetést. [17] Ami a védekezést illeti: „ha valakinek a személye ellen erőszak alkalmazásával életveszélyes támadást intéznek, és azt másként elhárítani nem lehet, akkor a háború megengedett, még ha a támadó megölésével jár is.” [18] Grotius azonban ezt a jogot a természetjogból vezeti le, hiszen a természet mindenkire rábízta önmaga megvédését. Azonban felmerül a kérdés, mikor is áll fenn az önvédelem joga? A válasz a következő: akkor, ha ez a veszély közvetlen és kétségtelen, és az adott pillanatban fenyegető. Megjegyezzük, hogy ez a megfogalmazás képezi alapját az önvédelem alkalmazása mai, a Caroline-ügyet [19] (1837.) követően Webster amerikai külügyminiszter által megfogalmazott feltételeinek, miszerint az önvédelem akkor alkalmazható, ha érvényesül a szükségszerűség, azonnaliság és arányosság elve. [20] Az elmúlt években, különösen a 2001. szeptember 11-i terrortámadásokat követően felmerült a megelőző önvédelem kérdése, nevezetesen, hogy lehetséges-e az önvédelem jogára hivatkozással ellencsapással élni abban az esetben, amikor a leendő agresszor még csupán tervezi a katonai csapást. Az Egyesült Államok katonai doktrínája határozottan támogatja a megelőző önvédelem létjogosultságát, azonban megítélésünk szerint nemzetközi jogilag jelenleg ez a doktrína nem tekinthető elfogadottnak, már csak azért sem, mert jelenleg az

ENSZ Alapokmánya 51. cikke értelmében az önvédelem joga akkor nyílik meg, ha fegyveres támadás éri az államot.[21]

Megjegyezzük ugyanakkor, hogy értelmezésünk szerint Grotius nem zárja ki kategorikusan a megelőző önvédelem lehetőségét: „Ha valaki nem támad közvetlen erőszakkal, de megállapítást nyert, hogy összeesküvést sző, cselet vet, mérget készít vagy hamis vádat épít fel, hamis bizonyítékot kohol és igazságtalan ítéletet készít elő, az ilyen személyt álláspontom szerint nem lehet jogosan megölni, ha a veszély másként elkerülhető.”[22] Más megközelítésben, amennyiben nincs szó közvetlen erőszakról, de megállapítható, hogy a veszély másként nem hárítható el, Grotius sem zárja ki a megelőző önvédelem lehetőségét. Önmagában azonban nem alapozza meg az önvédelmet pusztán az a tény, hogy egy állam további növekedése, túlzott gyarapodása a jövőben ártalmassá válhat egy másik államra nézve.[23]

A háború másik jogos okát képezik az embert megillető dolgok ellen irányuló jogsértések. Grotius műve ezen részében igyekszik körüljárni a dolgok feletti tulajdonjog kérdéseit, melyek jelentős része nem a nemzetközi jog, hanem a polgári jog körébe tartozik, ezért ismertetésüktől ehelyütt eltekintünk, hiszen dolgozatunkban csupán a nemzetközi jogi vonatkozások bemutatására vállalkozhatunk. Grotius szerint a tenger nem kerülhet magántulajdonba, méghozzá azon az alapon, hogy „olyan nagy kiterjedésű, hogy minden nép számára elegendő, bármire kívánják is használni: víznyerésre, halászatra, hajózásra.”[24] Ez a megközelítés kétségekívül alapul szolgálhat annak a mai terminológiának, hogy a nyílt tenger „res communis omnium ususnak” tekinthető. Grotius érthető okokból nem foglalkozik a levegő tulajdonjogi kérdéseivel, hiszen a XVII. század elején még nem volt lehetséges „olyan használata, amelyhez a föld használatára nem volna szükség.”[25] Grotius szerint elképzelhető azonban, hogy egy tenger mégiscsak egy államhoz tartozzon, méghozzá abban az esetben, ha egy állam a tenger körüli szárazföldet mindkét oldalon birtokolja[26] – ami mai fogalmaink szerint megfelel a zárt tenger kategóriájának: minden oldalról ugyanazon állam szárazföldi területe veszi körül és a kijáratí szorosa nem szélesebb 24 tengeri mérföldnél.[27] Grotius továbbá azt sem tartja kizártnak, hogy a tenger egy része felett szerezzen egy állam szuverenitást, méghozzá oly módon, hogy „akik a legközelebb eső tengerrészen hajóznak, a szárazföldről éppen úgy kényszeríteni lehet, mintha magán a szárazföldön tartózkodnának.”[28] Megítélésünk szerint ez utóbbi kategória dogmatikailag mindenképpen megfeleltethető a parti tenger fogalmának, melynek kiterjedésére sokáig a Cornelius van Bynkershoek által megfogalmazott ágyúlövés-szabály volt érvényes: nevezetesen a parti tenger addig terjedően tartozott az állam területéhez, amíg a parton levő ágyúval a tengerben el lehetett löni, azaz amilyen távolságig az állam ellenőrzését ki tudta terjeszteni.[29]

Grotius megemlíti az occupatíot mint eredeti tulajdonszerzési módot az olyan esetekben, amikor egy földterület még nem áll művelés alatt. Minthogy A háború és béke joga ezen részen nem kizárólag a nemzetközi jogi vonatkozásokat tartalmazza, ezért Grotius különbséget tesz az osztatlan egészre vonatkozó occupatio (melyet a nép vagy a nép felett uralkodó személy alkalmaz) és az egyedi részekre vonatkozó occupatio (melyet az egyének alkalmaznak) között.[30]

Ugyancsak ehelyütt kell szólnunk arról a helyzetről, amikor is két állam között a határt egy folyó alkotja (azaz a természetes határok elve érvényesült a határ megvonása során), és e folyónak a medre változik meg, melyet a mai jogi terminológia avulsióként említ. Ebben az esetben „a folyó folyásának fokozatos megváltoztatásával a terület határait is megváltoztatja... Ilyenkor ugyanis az a feltevés, hogy mindkét nép eredetileg azzal a szándékkal vette birtokba területét, hogy a közük eső folyó mintegy természetes határként válassza el őket egymástól.”[31] Abban az esetben viszont, ha a folyó kiszárad, vagy teljesen

új mederbe kerül, az országhatár a régi meder középvonala marad, mert „a folyó megszűnése esetére viszont nyilván azt akarták, hogy mindenki tartsa meg azt, amit addig birtokolt.”[32] Ugyancsak szólnunk kell a belső tételes törvény által bevezetett elbirtoklás jogáról, melyre Grotius szerint főszabály szerint a nemzetközi jogban nem lehet hivatkozni, csak kivételesen. Nehezíti a helyzetet az elbirtoklás idejének meghatározása. Grotius felfogása szerint ilyen esetekben „az emberi emlékezetet meghaladó idő” esetében áll fenn az elbirtoklás, amit a gyakorlat leginkább az egy évszázaddal, vagyis három emberöltővel azonosítanak. Grotius példaként hozza, hogy a rómaiak ezzel érveltek Antiokhossal szemben, amikor kimutatták, hogy olyan városokat követel vissza, amelyeket sem ő, sem atyja, sem nagyatyja soha el nem foglalt.[33] Az elbirtoklás feltételeit Max Huber svájci jogtudós fogalmazta meg 1928-ban A Palmas-szigetek ügyében hozott választottbírói döntésében. Eszerint „legendő, hogy megvalósuljon ... a szuverenitás gyakorlása ... folyamatosan és békés módon kellően hosszú idő alatt, hogy minden hatalom, amely a szigeten szuverenitást gyakorlónak vagy szuverén jogok birtokosának minősülhetne, a helyi feltételeknek megfelelő, ésszerű lehetőséggel bírjon arra nézve, hogy a tényleges vagy vélt jogaival ellentétes tényállást megállapíthassa.”[34] Ugyancsak meg kell említenünk a szerződéses úton történő területváltozás lehetőségét (mai kifejezéssel élve a cession), minthogy Grotius szerint „a főhatalmat is elidegenítheti az, aki ezt a hatalmat ténylegesen gyakorolja.”[35] Más kérdés, hogy „a nép egy részének elidegenítése esetén az a további követelmény járul az eddigiekhez, hogy az elidegenítendő rész is hozzájáruljon. Mert azok, akik államalakítás céljából egyesülnek, bizonyos állandó és örök társaságot hoznak létre...”[36] Az érintettek véleményének kikérése történt példának okáért 1921-ben, amikor is Sopron és környéke népszavazással döntött úgy, hogy Ausztria helyett Magyarországhoz kíván tartozni, ami megítélésünk szerint a népeket és nemzeteket megillető önrendelkezési jog mint a nemzetközi jog egyik *ius cogens*ének a gyakorlati megnyilvánulása[37].

Visszatérve a háború indokaira, Grotius különbséget tesz az igazolásul felhozott okok (köznapis szóhasználat: ürügyek) és a valódi indítók között. A háborúskodó felek legtöbbszörnek van valamilyen indítóoka a háborúra, amivel vagy együtt jár valamilyen jogszerű ok, vagy nem. Ilyen igazságtalan háborús oknak minősül a bizonytalanságtól való félelem: pusztán azért, mert a szomszédos állam területén várakat vagy egyéb erősítéseket épít, ez nem alapozza meg a háborút, hiszen „az ilyenfajta félelem megszüntetésére építsen ő is a saját területén ellenerődítményeket.”[38] Másrészt, önmagában azért, mert egy háború hasznosnak mutatkozik, ez még nem jelenti azt, hogy az a háború igazságos lenne, a háború igazságosságához ugyanis nem a hasznosság, hanem a szükségesség kell. Ugyancsak igazságtalan a jobb föld iránti vágyból, a mások leigázása céljából, illetőleg az egyetemes birodalom alapításának ürügyén indított háború. Érdekes azt is megjegyezni, hogy Grotius szerint igazságtalan háborús ok az egy alávetett népben feltörő szabadságvágy is. Ugyanis, „a természettől fogva senki sem rabszolga, de [ez] nem azt jelenti, hogy valakinek is joga lenne ahhoz, hogy sohase kerüljön rabszolgasorba... Éppen ezért ... akik szolgaságba jutottak, legyenek megbékélve helyzetükkel...”[39] Megjegyezzük, hogy ez a megközelítés teljes mértékben ellentétben áll a népeket, nemzeteket megillető önrendelkezési jog elvével, ami különösen annak fényében érdekes, hogy maga Grotius is elismeri közvetett formában az önrendelkezési jog létét, amikor is (általunk korábban már idézett módon) a főhatalom váltásához az ott élő nép megkérdezésének szükségességéről ír.

Grotius arról is szól, hogy bizonyos esetekben elképzelhető: bár a háborúnak igazságos oka van, de a háború megindítása során valamilyen eljárási jellegű hibát vét az egyik hadviselő fél. Ezek azonban Grotius szerint nem érintik a háború igazságosságát, csupán csak vétkeknek minősülnek.

A háborúban alkalmazandó szabályokról

Míg az előző fejezetben alapjában véve a *ius ad bellum*, azaz a háborúindítás joga került bemutatásra, addig Grotius művének harmadik könyvében szinte kizárólag a háború jogával (*ius in bello*) foglalkozik, azok közül is először azokat az elveket állítva fel, amelyeket a természetjog ír elő a háborúra nézve. Ezek közül ehelyütt azt említjük csak meg, amely szerint ami a háborúban a cél eléréséhez szükséges, az megengedett, minthogy a cél megvalósítására szolgáló eszközök erkölcsi értékelését maga a megvalósítandó cél határozza meg[40]. Nyilvánvaló, hogy elsősorban a XX. században olyan technikai fejlődést produkált az emberiség, hogy mára már ez a megközelítés teljes mértékben tarthatatlan, vannak ugyanis egyértelműen meghatározott tiltott fegyverek, illetőleg tiltott hadviselési módok is.[41]

Grotius foglalkozik azzal a problémával is, hogy mit szabad tenni azok ellen, akik az ellenségnek anyagi segítséget nyújtanak – azon az alapon, hogy egyesek a háború kíméletlen voltát hangoztatták, míg mások a kereskedelem szabadsága mellett foglaltak állást. Ehhez különbséget kell tenni a szállított dolog jellege szerint. Vannak csak háborúban felhasználható dolgok, mint például a fegyverek; vannak a háborúban egyáltalán nem hasznosítható dolgok, mint például a luxuscikkek; és végezetül vannak olyan dolgok is, melyek a háborúban és azon kívül is hasznosíthatóak, mint például a pénz vagy az élelmiszer. Az első esetben érvényesül az az elv, hogy „az ellenség oldalán van, aki az ellenséget a háborúhoz szükséges eszközökkel ellátja.”[42] A második esetben nem merül fel probléma, míg a harmadik esetben az adott háború körülményeire tekintettel lehet csak ítéletet mondani. Megjegyezzük, hogy a későbbiekben több esetben is egyértelműen rögzítésre került, hogy mit kell hadi dugárunk tekinteni. Példának hozzuk erre II. Katalin orosz cárnő 1780-ban kiadott fegyveres semlegességi nyilatkozatát, amely hadi dugárunk nyilvánította a fegyvereket, a lőszert, a kényt, a salétromot és a lovakat.[43]

A következő vizsgálendő kérdés, hogy szabad-e a háborúban az ellenséget megtéveszteni. Grotius szerint a nem-cselekvésben megnyilvánuló megtévesztés lehetséges, hiszen „nem vagy köteles mindent, amit tudsz, sem mindent, amit tenni szándékozol, mások tudomására hozni, következésképpen jogodban áll bizonyos dolgokat egyesek előtt leplezni.”[44] A pozitív cselekvésben megnyilvánuló megtévesztésnek két fajtája van: amikor a cselekvés jelentése nincs eleve meghatározva, illetőleg amikor a cselekvésnek mintegy a megegyezésen alapuló jelentése van. Az első esetben a megtévesztés Grotius szerint megengedett. Napjainkban már nem ez a felosztás segít eldönteni, hogy milyen hadicselekmények a megengedettek: a hadicsel megengedett, az álnokság (*perfidia*) viszont nem. A kettő közti különbséget az jelenti, hogy az álnokság tulajdonképpen visszaélés bizonyos szabályokkal, például jogosulatlan öröskereszt-használat vagy az ellenség egyenruhájának viselése, míg a hadicsel nem sérti a szabályokat, mint például makett-harckocsik felvonultatása, hogy az ellenség ne legyen tisztában a haderő pontos létszámával.[45]

A szabályszerűen indított háború követelménye volt Grotius idején a hadüzenet, azaz hogy az egyik fél a másik tudomására hozza a háborúindításról szóló határozatát. A természetjog nem kívánta meg a hadüzenetet akkor, amikor egy támadás visszaveréséről van szó, azonban Grotius szerint ekkor is „becsületes és dicsérendő eljárás hadat üzeni, mert ezzel elkerüljük azt, hogy sérelmet okozzunk...”[46] Ez a hadüzenet lehet feltételes és feltétlen. Feltételes hadüzenetről (mai terminológiával élve ultimátumról) akkor beszélünk, amikor a hadüzenet dolgok visszakövetelésével van egybekötve – ami megintcsak meghaladottá vált már a XX. század elejére is, gondoljunk például az első világháborút megelőzően az Osztrák-Magyar Monarchia által Szerbiának adott ultimátumra, ahol is a Monarchia többek között azt követelte, hogy Ferenc Ferdinánd gyilkosainak kézre kerítésében Szerbia területén is nyomozhassanak a Monarchia hatóságai. A hadüzenettel kapcsolatosan Grotius hangsúlyozza, hogy ennek lehetnek olyan elemei is, amelyek nem a nemzetközi jogból, hanem egyes államok belső jogából erednek, mint amilyen például a lándzsa ellenséges területre dobása. Érdekes megemlíteni, hogy Grotius szerint a hadüzenet nem a háború alattomos vagy csalárd

megindítását van hivatva megakadályozni, hanem azért szükséges, „mert ilyen módon nyilvánvalóvá válik, hogy a háború nem egyéni kezdeményezésre, hanem mindkét nép vagy azok fejének elhatározásából indul.”[47] Ugyanakkor, a nemzetközi jog semmiféle várakozási időt nem ír elő a hadüzenet megtörténte után, vagyis a háború akár a hadüzenettel egyidejűleg is megindítható. Ebből a megközelítésből kiindulva, minthogy a XX. századra már nem merülhet fel ésszerű kétely a tekintetben, hogy egy állam hadigépezete az azt irányító vezető utasítására lendül mozgásba, érthető, hogy immáron miért nem előzi meg jellemzően hadüzenet a háború megindítását.

A háború során tanúsítandó magatartásokkal kapcsolatosan az alábbiakat tartjuk fontosnak kiemelni. Grotius szerint a hadviselő fél megölheti mindazokat, akik az ellenség határain belül tartózkodnak. Olyannyira, hogy azon idegeneket, akik még a háború kitörése előtt léptek az ellenség területére, amennyiben ésszerű határidőn belül nem hagyják el azt az országot, ők is ellenségnek lesznek tekintendők. Azok viszont, akik az ellenség alattvalói, bárhol megtámadhatók, kivéve a semleges területeket. Napjainkban már ez nem igaz, példának okáért a hadviselő fél területén levő ellenséges állampolgárok nem ölhetők meg, csak kiutasíthatók, illetőleg internálhatók.[48]

Grotius hangsúlyozza, hogy a szabályszerűen indított háborúban minden fogoly rabszolgává válik, sőt nemcsak maguk a foglyok válnak rabszolgává, hanem a leszármazottaik is minden időkre. Ebből logikusan következik, hogy a foglyokkal szemben bármit büntetlenül el lehet követni. Ugyanakkor Grotius nem zárja ki kategorikusan a szökés jogát, ám azzal a megszorítással véli alkalmazandónak, hogy amennyiben békekötés után kerül sor a szökésre, a tulajdonosuk követelésére vissza kell őket szolgáltatni. De ezen túlmenően is, Grotius szerint a foglyok sem kivételek a sérelemokozás joga alól, azaz a foglyok is szabadon megölhetőek. Sőt, „a nemzetközi jog szerint a foglyok megölésének joga nem enyészik el az idő múlásával.”[49] Napjainkban már részletesen szabályozásra került a hadifoglyok jogállása (több, a hágai és a genfi jogba tartozó egyezmény is foglalkozik a kérdéssel[50]), és kategorikusan kijelenthető, hogy tilos a hadifoglyok kínzása vagy megölése, és végképp nem beszélhetünk arról, hogy a hadifogságba esett személyek rabszolgává válnának. Ez utóbbi gyakorlattal kapcsolatosan hangsúlyoznunk kell, hogy Grotius is kifejti: „a keresztény államok általánosan megállapodtak abban, hogy az egymás közt folytatott háborúikban a foglyul esett személyek nem válnak rabszolgává.”[51]

Grotius leszögezi, hogy a nemzetközi jog tiltja a fegyverek és a víz megmérgezését, jóllehet hangsúlyozza, hogy a természetjog alapján mindez lehetséges, hiszen „ha ugyanis meg szabad valakit ölni, akkor a természetjog szempontjából közömbös, hogy az illetőt karddal vagy méreggel teszik-e el láb alól.”[52] A nemzetközi jog azonban (legalábbis az európai népek nemzetközi joga) mindezt tiltja. Ezzel kapcsolatosan megjegyezzük, hogy az 1925. évi genfi jegyzőkönyv értelmében tilos a vegyi és biológiai fegyverek alkalmazása a háborúban, míg 1969-ben az ENSZ Közgyűlése egy nem kötelező határozatában kimondta, hogy tilos minden kémiai hadviselési eszköz, amely emberre, állatra vagy növényre mérgező[53].

A Grotius korabeli nemzetközi jog lehetővé teszi az ellenség javainak elpusztítását és elrablását is. Egészen pontosan, minden hadviselő fél „minden korlátozás vagy egyéb megkötés nélkül tulajdonosává lesz mindannak, amit az ellenségtől elvett.”[54] Felmerül azonban a kérdés, hogy ezek a dolgok a nép vagy az egyes katona tulajdonába kerülnek-e. Grotius álláspontja szerint az egyes személyek az államot képviselik, az állam helyett járnak el, „ezért az ő cselekményeik által, hacsak az állam törvénye másképp nem rendelkezik, közvetlenül a nép szerez birtokot és tulajdont, és ezt arra ruházza át, akire akarja.”[55] Ezen túlmenően azonban, Grotius szerint a hadvezérek a katonáknak engedélyt adhatnak a fosztogatásra is. Ezzel szemben napjainkban már a fosztogatás tiltott hadviselési módnak tekintendő.[56]

Grotius végezetül vizsgálja a háború befejezésének lehetséges módozatait is. A háború befejezésének legtipikusabb módja a békeszerződés. Ezen szerződés megkötésére annak van joga, akinek a háború megindításához is joga van, tehát a királyságban a királynak, demokratikus berendezkedésű államban a többségnek. A háború ezen túlmenően befejeződhet sorshúzással (mely jogintézmény bemutatását a viták békés rendezéséről szóló fejezetben végezzük majd el), illetőleg választottbíró döntése útján is. Alapjában véve kétfajta választottbírószágot különböztet meg Grotius: egyrészt amikor a választottbíró döntésének mindenféleképpen engedelmessé kell, függetlenül az ítélet igazságosságától, ami akkor fordulhat elő tipikusan, ha a felek kölcsönösen megállapodtak abban, hogy ehhez a fórumhoz fordulnak. A másik lehetőség pedig akkor áll fenn, amikor az ügyet egy igazságos ember dönti el, kötelező erő nélkül. Grotius találóan megjegyzi, hogy „nincsen olyan felsőbb hatalom, amely az ígéreten alapuló kötelezettség [ti. hogy követni fogják a választottbíró döntését] teljesítésére a feleket kényszeríthetné”[57] Megjegyezzük, hogy példának okáért az ENSZ Alapokmánya napjainkban úgy rendelkezik, hogy amennyiben valamelyik, a hágai Nemzetközi Bíróság előtt eljáró állam nem tesz eleget a Bíróság által hozott ítéletéből fakadó kötelezettségének, a másik fél az ENSZ Biztonsági Tanácsához fordulhat, amely, ha szükségesnek tartja, ajánlásokat tehet, illetőleg határozatot hozhat az ítélet végrehajtása céljából foganatosítandó rendszabályokról[58].

Grotius szerint sajátos választottbíráskodásról van szó abban az esetben, amikor az egyik fél ellenségének döntésére bízta sorsát, más szavakkal élve a „tisztá megadás” eszközéhez folyamodik. Grotius hangsúlyozza, hogy ekkor „nincs jelentősége annak, ha az, aki megadja magát, a másik fél bölcsességére, mértékletességére vagy irgalmára hivatkozik. Ezek a szavak pusztán a hízélgés megnyilvánulásai; a tény az, hogy a győztes tetszése szerint határozhat.”[59] A tisztá megadás mellett a háború feltételes megadással is véget érhet. Ekkor a feltételek vonatkozhatnak egyes személyek életére vagy vagyonára éppúgy, mint az egész államra.

A hadiállapot megszüntetése nélkül kerül sor fegyverszünet megkötésére, mely egy olyan megállapodás, melynek értelmében a hadviselő feleknek egy bizonyos ideig tartózkodniuk kell a harci cselekményektől, azonban ez nem békét jelent, hanem csupán a háború szünetelését. Éppen ezért a fegyverszünet lejártá után a háború folytatásához nincs is szükség újabb hadüzenetre. A fegyverszünet idején minden hadicselekmény tilos, azonban mindkét fél szabadon mozoghat, folytathat toborzást, vagy éppen újjáépítheti a megrongált építményeit. A fegyverszünet másik sajátossága a békeszerződéshez képest, hogy ezt a hadvezérek is jogosultak megkötni. Azonban Grotius hangsúlyozza, hogy ezek a fegyverszünetek csak az azt megkötnő hadvezérekre és csapataikra lesznek érvényesek, nem kötelezhetik a velük egyenrangú (vagy pláne a felettes) hadvezéreket.

A szerződések jogáról

Grotius művében foglalkozik a szerződések jogával is. Felosztása szerint vannak olyan szerződések, amelyek teljesen a természetjognak megfelelnek, és olyanok, amelyek a természetjoghoz képest többletelemet is tartalmaznak. Az előbbi csoport szerződéseit onnan erednek, hogy a természetjog alapelve, hogy az emberek természettől fogva rokonai egymásnak és éppen ezért egyik ember ne bántsa a másikat. Ezek a szerződések nem csupán a háború befejezésével az ellenséges felek között szoktak létrejönni, hanem olyan felek között is, amelyek között korábban semmiféle kapcsolat nem volt.[60] A második csoportba tartozó szerződések pedig tovább osztályozhatók: egyenlően kétoldalú és egyenlőtlenül kétoldalú szerződésekre. Az egyenlően kétoldalú szerződések olyanok, melyek mindkét fél tekintetében ugyanolyan feltételeket tartalmaznak. Értelemszerűen, az egyenlőtlenül kétoldalú szerződések esetében a két fél vállalásai nem azonosak. Ez azonban nem csak a győztes és a legyőzött között jöhet létre, hanem olyan erősebb és gyengébb fél között is, amelyek „nem is mérköztek

meg háborúban egymással.”[61] Grotius egyik fontos újításának tekinthető, hogy megítélése szerint a nem igazhitűekkel (tehát nem keresztényekkel) kötött szerződések is érvényesek és kötelező erővel bírnak, hiszen a természetjog nem tűri a vallás szerinti megkülönböztetést. Megjegyezzük, hogy Grotiust megelőzően csupán Francisco de Vitoria (1480-1546) érvelt a nem keresztény népek nemzetközi jogi jogalanyisága mellett[62], míg Grotiust követően csupán 1856-ban, a párizsi békeszerződéssel ismerték el az első nem keresztény állam, Törökország nemzetközi jogi jogalanyiságát.[63]

Grotius szerint a határozott időre szóló szövetségi szerződés hallgatólagosan nem újítható meg, kivéve, ha „a lejárat utáni cselekményeket másként nem lehet magyarázni. Új köteles keletkezését ugyanis nem egykönnyen lehet vélelmezni.”[64] Mai terminológiánkkal indokolva ezt az álláspontot, azt mondhatjuk, hogy az állami szuverenitás ius cogens miatt megszorító jelleggel kell értelmeznünk minden olyan lépést, amely alkalmas lehet az állam szuverenitásának korlátozására.

Felmerül a kérdés, mi a teendő akkor, ha az egyik fél megsérti a szövetségi szerződést. Grotius vélekedése szerint (mely vélekedés összhangban a szokásjogot kodifikáló, a szerződések jogáról szóló 1969-es bécsi egyezmény rendelkezéseivel[65]) ilyen esetekben (amennyiben a szerződésszegés a szerződés lényeges rendelkezésére vonatkozik) a másik fél visszaléphet a szövetségtől, azaz felbonthatja a szerződést, ha a felek eltérően nem állapodtak meg. Előfordulhat ugyanis olyan megállapodás, hogy „ne lehessen akármilyen szerződésszegés miatt a szövetségtől elállni.”[66]

Grotius vizsgálja azt a kérdést is, hogy mi a teendő akkor, ha a szerződés valamely rendelkezése nem egyértelmű, más szavakkal, amennyiben a szerződés értelmezése válik szükségessé. Grotius mintegy alapelveként leszögezi, hogy „a helyes értelmezés mértéke az, amit a legvalószínűbb tényezőkből az ész következtetni tud. Ezek a tényezők kétfélek lehetnek: vagy szavak, vagy egyéb következtetések. Ezeket vagy magukban értékeljük, vagy összefüggésükben.”[67] Grotius szerint főszabályként a szavakat magukból kiindulva, a közönséges szóhasználat szerint kell értelmezni. A speciális szakszavakat („műszavakat”) pedig olyan értelemben kell használni, amilyen értelemben azokat a szaktudósok meghatározták. Következtetésekre akkor szorulhatunk, amennyiben a szavak kétértelműek vagy egymásnak ellentmondóak, vagy pedig ha a következtetések önként adódnak.

Grotius kitér a szerződések biztosítékaira is művében, megemlítve a zálogot és a tűszok ejtését, valamint az esküt. A tűszok adása vagy a tűsz saját akaratából történik, vagy pedig az államhatalom döntése alapján. Elméletileg a nemzetközi jog lehetővé teszi a tűsz megölését is, azonban Grotius hangsúlyozza, hogy „a belső erkölcsi igazság csak akkor engedi meg a tűszok megölését, ha vétkesség terheli őket.”[68] A tűsznek nem szabad ugyanakkor megszöknie, azonban ha ezt megteszi, a saját állama nem fogadhatja be, illetve nem tagadhatja meg az újbóli kiadatását. Megjegyezzük, hogy napjainkra ezen szerződési biztosítékok (különösen az eskü és a tűsz) már teljesen kikoptak a nemzetközi jogból, helyette inkább a kollektív garancia (mely a vesztfáliai békeszerződésekkel jelent meg a nemzetközi jogban), vagy éppen a monitoring kerül alkalmazásra.[69] A zálogjog alkalmazására (mint alkalmoszerűen még napjainkban is előforduló jogintézményre) pedig magyar vonatkozású példaként említjük a trianoni békeszerződést, melyben a Magyarország által fizetendő jóvátétel biztosítására a magyar államkincstár bevételei felett a győztesek zálogjogot gyakorolhattak.

A követségek jogáról

Grotius taglalja a követségek jogának kérdéseit is művében. Miként leszögezi, „a követekkel kapcsolatosan általában két vonatkozásban szoktak a nemzetközi jogra hivatkozni: először, hogy a követeket fogadni kell, azután pedig, hogy ne sértsék meg őket.”[70] Ezzel kapcsolatosan Grotius leszögezi, hogy a nemzetközi jog nem azt írja elő, hogy a követeket fogadni kell, hanem csak azt, hogy tilos a követséget indokolatlanul visszautasítani. Indokolt

lehet azonban a visszautasítás a követséget küldő személye, a követ személye, vagy a követség tárgya miatt. A követséget küldő személye miatti visszautasítási ok, ha például a küldő fegyveresen van jelen a fogadó állam területén. A követ személye miatti visszautasítási ok, ha például a követ „istentelen”. A követség tárgyán alapuló visszautasítási okról pedig például akkor beszélhetünk, ha a követküldés oka gyanús, vagy éppen rangon aluli vagy nem alkalmas időben érkezik[71]. Érdekes azonban megjegyezni, hogy Grotius szerint „minden további nélkül vissza lehet utasítani a most szokásos állandó követségeket. Az ősi szokás arra tanít, hogy ezekre nincs szükség, hiszen ez a fogalom régen ismeretlen volt.”[72] Bizonyos értelemben ez ma is igaz, hiszen a diplomáciai kapcsolatokról szóló 1961-es bécsi szerződés szerint „Az államok között diplomáciai kapcsolatok felvétele és állandó diplomáciai képviselők létesítése kölcsönös megegyezéssel történik.”[73].

Grotius fogalmazta meg továbbá a követek területen kívülségének (extraterritorialitás) fikcióját, melynek következtében a követekre a tartózkodási helyük törvényei rájuk nézve nem alkalmazhatók. Azaz, „ha olyan a bűncselekmény, hogy veszélytelennek látszik, akkor azt vagy el kell hallgatni, vagy fel kell szólítani a követet az ország elhagyására.”[74] Amennyiben viszont a követ által elkövetett bűncselekmény súlyos, úgy a követet vissza kell küldeni a kiküldő államhoz azzal, hogy vagy ő büntesse ki, vagy pedig adja ki a fogadó államnak. Ez utóbbi fordulat ma már semmiképpen sem egyeztethető össze a nemzetközi joggal, hiszen az állam saját állampolgárát csak egészen kivételes esetekben (úgy mint a háborús bűncselekmények elkövetésének gyanúja esetén) adhatja ki. Ehelyett jegyezzük meg, hogy Grotius más esetben is lehetségesnek tartja a saját állampolgár „kiadatását”, nevezetesen ha egy egyébként ártatlan állampolgár kiadatása megelőzi a háborút[75]. Megjegyezzük, hogy napjainkban már nem a területenkívülség kifejezés a bevett, hanem inkább a diplomaták kiváltságairól és mentességeiről beszélünk.

A mai szabályozással azonosnak tekinthető, hogy a követek kísérete és poggyásza is különleges sérthetlenséget élvez. Olyannyira, hogy „a követ ingó vagyonát, mint közvetlenül a személyéhez tartozót, sem zálog címén, sem egy tartozás kiegyenlítésére nem szabad lefoglalni. Ez nem történhet sem bírósági eljárással, sem a király által.”[76]

A viták békés rendezéséről

Grotius művében található olyan részt is, melyet mai terminológiával a viták békés rendezésének nevezhetnénk. Grotius három módot említ arra, hogyan is lehet elérni, hogy „a viszálykodások ne robbanjanak ki háborúban.” A legelső ilyen lehetőség a felek közvetlen tárgyalása, a második mód a választottbírósi döntés, míg a harmadik lehetőség a sorshúzás. A közvetlen tárgyalással kapcsolatosan Grotius Cicerót idézve leszögezi: „A vitáknak kétféle fajtája van, az egyik az érvekkel való meggyőzés, a másik az erőszakos út. Minthogy az első az emberek sajátja, az utóbbi pedig az állatoké, csak akkor vegyük igénybe az utóbbit, ha nincs rá lehetőség, hogy az elsővel éljünk.”[77] Megjegyezzük, hogy napjainkra a viták békés rendezésének diplomáciai eszköztára ennél fejlettebbnek mondható, hiszen a közvetlen tárgyalás mellett eszközként alkalmazható a jószolgálat és a közvetítés is: jószolgálat esetén a harmadik állam erkölcsi-politikai befolyását arra használja, hogy megteremtse vagy helyreállítsa a két fél kapcsolatait, megkönnyítse a tárgyalás megszervezését, de magukon a tárgyalásokon közvetlenül már nem vesz részt. Ezzel szemben a közvetítés esetében a közvetítő harmadik fél a tárgyalásokon is részt vesz, és javaslatokat is tesz a nézőpontok közelítése érdekében.[78]

A viták békés rendezésének második módja a választottbírói intézmény igénybevétele. Grotius hangsúlyozza, hogy ezen út igénybevétele elsősorban a keresztény királyok és államok kötelezettsége. Javaslatára szerint a keresztény hatalmaknak bizonyos összejöveleteket kellene tartaniuk, ahol azok az államok, akik nincsenek egy adott ügyben érdekelve, dönthetnének mások vitáiban. Megjegyezzük, hogy Grotius korában a választottbíráskodás intézménye lehangyolalt volt, hiszen ekkorra már a pápa nem volt elég erős ahhoz, hogy

magának vindikálja a választottbíráskodás jogát. A választottbírói intézmény fellendülése majd csak a XVIII. század végén, a Nagy-Britannia és az Egyesült Államok között létrejött Jay-szerződéssel (1793.) történt meg újra.

A harmadik eszköz a háború elkerülésére, vagy éppen a békekötésre Grotius szerint a sorshúzás, mely napjainkban már egyáltalán nem kerül alkalmazásra. Ezzel rokon döntési forma a mára már ugyancsak kihalt párviadal intézménye. Grotius szerint a sorshúzásra különösen akkor kerülhet sor, ha „az igazságtalan háborúval megtámadott fél alapos mérlegelés után úgy látja, hogy annyival gyengébb a másiknál, hogy az ellenállásra nincs remény, akkor nyilván felajánlhat sorshúzást, és így a biztos veszélyt elkerülve, a bizonytalan veszélyt választja. Ugyanis ez a legkisebb rossz.”[79] Arra azonban Grotius sem tud válaszolni, hogy ebben az esetben mi érdeke lenne a támadó félnek a szinte bizonyosnak mondható győzelem helyett belemenni a szerencsén alapuló sorshúzásba, illetőleg a támadó számára kedvezőtlen végkimenetel esetén miért kellene annak eredményét tudomásul vennie.

Záró gondolatok

„Sokan megírták már Róma vagy saját hazájuk belső jogának (ius civile) magyarázatát, illetve rövid összefoglalását. De kevesen érintették a népek vagy a népek uralkodói között irányadó jogot, amelyet vagy maga a természet hozott létre, vagy isteni törvények írtak elő, vagy a szokás és hallgatóságos megegyezés vezetett be. Átfogóan és meghatározott rendszerben pedig senki sem tárgyalta mostanáig ezt a jogot, jóllehet az emberiség érdeke ezt megkívánja”[80] – írja Grotius A háború és béke jogának hármaskönyve bevezetésében. Valóban, nem véletlenül tekintik sokan mind a mai napig a nemzetközi jog alapművének Grotius alkotását, és – miként azt a megelőző oldalakon láthattuk is – gondolatainak alapossága és időtállósága pedig azt is megmutatja számunkra, hogy „a nemzetközi jog atyja” elnevezés is megállja a helyét.

RE-READING

HUGO

GROTIUS

REFLECTIONS TO THOUGHTS OF „FATHER OF INTERNATIONAL LAW” IN INTERNATIONAL LAW OF 21TH CENTURY

There are several theories when the birth date of international law was. Hugo Grotius (1583-1645) was the first who systematized these specific rules and raised it to a scientific level. In this essay I examine how Grotius thought about important institutions of international law and what kind of impact these considerations have to our modern age.

War cannot be seen only as an unlawful act, because most of the original human instincts can be recognized in fighting to each other. This point of view proclaims that international law does not denounce war generally. Existence of international law is important to determine the rules of warfare. To suit to the criterions of lawful war, a war should perform two requirements: opposite parties have to be main authorities in their state and both of them have to keep special formal rules during their fight. Main supremacy means that this power is absolute in its territory, so there are no other relevant human factors to limit it. In our age we have to mention that this criterion is no longer applicable without reservation, because the attack against USA on 11th September 2001 demonstrated that not only states can fight to each other.

Grotius gives importance to the reasons of war too. Three reasons exist: defence, regain possession and punishment. Defence means self-defence, which is a right for everybody to protect himself against unlawful injuries, but this solution has to be the last one. Self-defence can be applicable only if it is necessary, sudden and proportional. After the attack against USA a question was born: is it possible to protect before the real attack, when the enemy is in

the period of planning an injury. This preventive self-defence is supported by USA, but UN appreciates the right to self-defence only if there is an armed attack against the state. According to Grotius reasons of war can be pretexts or real reasons. Fear of uncertainty can be a pretext for example, because it is not the most proportional instrument to avoid conflict.

Grotius examines not only *ius ad bellum* but *ius in bellum*, rights during a war. These regulations are formal obligations, which give frame to the lawful war and show direction to the opposite parties. Grotius says that there are regulations strictly from the law of nature. A great example is that every instrument can be applicable if it is necessary to reach the major aim of war. It is obvious that today this sentence is intolerable, because technical revolution created such weapons that have power to destroy a whole country suddenly. That is why certain prohibited weapons and methods of warfare exist in international treaties. Grotius deals with the problem of traitors, who support the enemy. There is a slight distinction between the nature of dispatched goods. If these goods can be used for fighting, i.e. weapons, traders are enemies too. If these goods are luxury ones, no traitors can be found. The third situation is more problematic, because if these goods can be used in and outside a war too, the exact situation has to examine to judge the intention of the party.

Grotius has interesting thoughts about prisoners. All prisoners and their descendants become slaves. It means the enemy can do anything against prisoners. By now we have certain rules how to treat with prisoners and it is a general regulation that torture and murder against prisoners is strictly prohibited.

An interesting question is in connection with the law of contracts. Hostages and pledge can be typical securities to strengthen a contract. Grotius says that killing a hostage can be lawful, but inner morals order that killing is lawful only if hostage is culpable too.

Grotius deals with the question of ministers, arranging debates. Looking through this huge work of Grotius we can say statement that he is the father of international law is not without basic and well structured reasons. Before the birth of his book, there were only rules and commentaries for national laws. Grotius extended them to a larger perspective, up to an international level.

Felhasznált irodalom

1. Dinh, Nguyen Quoc - Daillier, Patrick - Pellet, Alain - Kovács Péter: Nemzetközi jog, Osiris, Budapest, 2001.
2. Gajzágó László: A nemzetközi jog eredete, annak római és keresztény összefüggései, különösebben a spanyol nemzetközi jogi iskola, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1942.
3. Grotius, Hugo: A háború és a béke jogáról, Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest, 1999.
4. Gyarmati István: In memoriam vesztfáliai békerendszer, Népszabadság, 2002. szeptember 12.
5. Letter of Secretary of State Daniel Webster to Special Minister Ashburton, dated 27 July 1842. <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/diplomacy/britain/br-1842d.htm> (2004. november 20-i letöltés)
6. Nagy Boldizsár-Jeney Petra (szerk.): Nemzetközi jogi olvasókönyv, Osiris, Budapest, 2002.
7. Nagy Károly: A nemzetközi jog, valamint Magyarország külkapcsolatainak története, Antológia Kiadó és Nyomda, Lakitelek, 1995.
8. Nagy Károly: Nemzetközi jog, Püski, Budapest, 1999.
9. Randelzhofer, Albrecht: On Article 51. In: Simma, Bruno (ed.): Charter of the United Nations, Oxford University Press, 1995.,

10. Rouillard, Louis-Philippe: The Caroline case: Anticipatory self-defence in contemporary international law. In: Péter Kovács (ed.): *Historia ante portas. History in international law*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2004. 129-147. o.
11. Stein, Carsten: International law at a crossroads? The impact of September 11., *Zeitschrift für auslaendisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 2002/1-2., 183-254. o.
12. Szabó Miklós (szerk.): *Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből*, Miskolc, 2004.
13. Tchikaya, Blaise: *Jogesetek a nemzetközi bíróságok gyakorlatából*, Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002.

---

[1] Egyetemi tanársegéd, DE ÁJK Nemzetközi Jogi Tanszék

[2] Lásd pl. Nagy Károly: *A nemzetközi jog, valamint Magyarország külkapcsolatainak története* (Antológia Kiadó és Nyomda, Lakitelek, 1995.) 7. o.

[3] Idézi: Dr. Gajzágó László: *A nemzetközi jog eredete, annak római és keresztény összefüggései, különöbben a spanyol nemzetközi jogi iskola* (Budapest, Stephaneum Nyomda, 1942.) 72. o.

[4] Hugo Grotius: *A háború és a béke jogáról* (Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest, 1999.) I. kötet (a továbbiakban: Grotius I., míg a II. kötetet a továbbiakban Grotius II. néven jelöljük) 18. o.

[5] Grotius I. i.m. 34. o.

[6] Grotius I. i.m. 39. o.

[7] Grotius I. i.m. 39. o.

[8] Grotius I. i.m. 47. o.

[9] Lásd: Nagy Károly: *Nemzetközi jog* (Püski, Budapest, 1999.) 69. o.

[10] Példának okáért „a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól” szóló egyezményt említjük. Magyarul lásd: 1913. évi XLIII. törvény Az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában

[11] Grotius I. i.m. 83. o.

[12] Grotius I. i.m. 89. o.

[13] Grotius I. i.m. 94. o.

[14] Bővebben lásd: Szabó Miklós (szerk.): *Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből* (Miskolc, 2004.) 132. o.

[15] A tervezetet magyarul lásd: Nagy Boldizsár-Jeney Petra (szerk.): *Nemzetközi jogi olvasókönyv* (Osiris, 2002.) 527-538. o.

[16] Erre vonatkozóan lásd: Gyarmati István: In memoriam vesztfáliai békerendszer (Népszabadság, 2002. szeptember 12.), illetőleg Carsten Stahn: *International law at a crossroads? The impact of September 11.* (*Zeitschrift für auslaendisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 2002/1-2., 183-254. o.)

[17] Grotius idézi is Camillusnak a gallokhöz intézett felhívását: „Mindaz, amit megvédeni, visszaszerezni és megtorolni jogos.” Grotius I. i.m. 162. o.

[18] Grotius I. i.m. 163. o.

[19] Az ügy bemutatását bővebben lásd: Louis-Philippe Rouillard: *The Caroline case: Anticipatory self-defence in contemporary international law*. In: Péter Kovács (ed.): *Historia ante portas. History in international law* (Bíbor Kiadó, Miskolc, 2004.) 129-147. o.

[20] “the exercise of the inherent right of self-defense depends upon a prior delict, an illegal act that presents an immediate, overwhelming danger to an actual and essential right of the state. When these conditions are present, the means used must then be proportionate to the gravity of the threat or danger.” Lásd: Letter of Secretary of State Daniel Webster to Special

Minister Ashburton, dated 27 July 1842. <http://www.yale.edu/lawweb/avalon/diplomacy/britain/br-1842d.htm>

[21] Erre vonatkozóan lásd például: Albrecht Randelzhofer: On Article 51. In: B. Simma (ed.): Charter of the United Nations (1995.) 675-678. o.

[22] Grotius I. i.m. 165. o.

[23] Grotius I. i.m. 174. o.

[24] Grotius I. i.m. 181. o.

[25] Grotius I. i.m. 181. o.

[26] Grotius I. i.m. 202. o.

[27] Nagy Károly [1999.] 179. o.

[28] Grotius i.m. 206. o.

[29] „Az állam hatalma ott ér véget, ahol fegyvereinek ereje” – idézi: Nguyen Quoc Dinh-Patrick Daillier-Alain Pellet-Kovács Péter: Nemzetközi jog (Osiris, Budapest, 2001.) 520. o.

[30] Grotius I. i.m. 183. o.

[31] Grotius I. i.m. 208. o.

[32] Grotius I. i.m. 209. o.

[33] Grotius I. i.m. 216. o.

[34] Idézi: Ngyuen Quoc Dinh et al. i.m. 260. o. A jogesetről bővebben lásd: Blaise Tchikaya: Jogesetek a nemzetközi bíróságok gyakorlatából (Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002.) 37-40. o.

[35] Grotius I. i.m. 254. o.

[36] Grotius I. i.m. 254. o.

[37] Erről bővebben lásd: Nagy Károly [1999.] 70-81. o.

[38] Grotius II. i.m. 116. o.

[39] Grotius II. i.m. 118-119. o.

[40] Grotius II. i.m. 172. o.

[41] Erre vonatkozóan lásd például: Nagy Károly [1999.] 624-629. o.

[42] Grotius II. i.m. 175. o.

[43] Nagy Károly [1995.] 33. o.

[44] Grotius II. i.m. 179. o.

[45] Nagy Károly [1999.] 628. o.

[46] Grotius II. i.m. 213. o.

[47] Grotius II. i.m. 218. o.

[48] Nagy Károly [1999.] 618. o.

[49] Grotius II. i.m. 230. o.

[50] Csak példalózó jelleggel említjük a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló IV. hágai egyezményt (magyarul kihirdette: 1913. évi XLIII. törvény), vagy éppen az 1949. évi genfi egyezményt a hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozóan (magyar nyelven közzétéve: 2000/19. nemzetközi szerződés a külügyminisztertől)

[51] Grotius II. i.m. 286. o.

[52] Grotius II. i.m. 234. o.

[53] Bővebben lásd: Nagy Károly [1999.] 624-625. o.

[54] Grotius II. i.m. 248. o.

[55] Grotius II. i.m. 258. o.

[56] Nagy Károly [1999.] 628. o.

[57] Grotius II. i.m. 431. o.

[58] Lásd az Egyesült Nemzetek Alapokmányának 94. cikkét. Magyarországon kihirdette: 1956. évi I. törvény

[59] Grotius II i.m. 435. o.

[60] Grotius I. i.m. 396. o.

[61] Grotius I. i.m. 400. o.

[62] Nagy Károly [1995.] 89. o.

[63] Uo. 39. o.

[64] Grotius I. i.m. 409. o.

[65] A szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezmény 60. cikkelye értelmében: „Kétoldalú szerződésnek az egyik részes fél által történt lényeges megszegése feljogosítja a másik részes felet arra, hogy a szerződésszegésre, mint a szerződés teljes vagy részbeni megszűnésének vagy alkalmazása teljes vagy részbeni felfüggesztésnek okára hivatkozzon.” Magyarul kihirdette: 1987. évi 12. tvr.

[66] Grotius I. i.m. 409. o.

[67] Grotius I. i.m. 415. o.

[68] Grotius II. i.m. 436. o.

[69] Bővebben lásd: Nagy Károly [1999.] 404-406. o.

[70] Grotius I. i.m. 451. o.

[71] Grotius I. i.m. 451. o.

[72] Grotius I. i.m. 452. o.

[73] A diplomáciai kapcsolatokról Bécsben, 1961. április 18-án aláírt nemzetközi szerződés 2. cikke. Magyarul kihirdette: 1965. évi 22. tvr.

[74] Grotius I. i.m. 454. o. Ez utóbbit napjainkban a diplomaták esetében persona non gratává nyilvánításnak nevezik.

[75] Grotius II. i.m. 152. o.

[76] Grotius I. i.m. 459. o.

[77] Grotius II. i.m. 129. o.

[78] Erre vonatkozóan bővebben lásd: Nguyen Quoc Dinh et al. i.m. 394. o.

[79] Grotius II. i.m. 427. o.

[80] Grotius I. i.m. 8. o.